

УДК 321.011(410)“16”

І. В. Немченко

ПОНЯТТЯ «СУВЕРЕНІТЕТ» В АНГЛІЙСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Одним з найважливіших завдань, що стоять перед істориком політичної думки, є адекватне тлумачення історичної термінології. Сучасна англійська література з історії політичних ідей XVII ст. містить безліч термінів — та їхня кількість постійно зростає — для визначення того чи іншого явища, течії чи окремого аспекту політичної філософії вказаної доби, наприклад: «конституційний роялізм», «парламентський суверенітет», «суверенітет закону» тощо. Ці терміни через їх зручність для досить вузького кола фахівців приживаються у спеціальній літературі, та згодом читачеві вже доводиться здійснювати власні розвідки, перевіряючи їх «на історичність».

Втім значно серйозніше стоїть справа з тими термінами, які входили до політичного лексикону авторів XVII ст., а сьогодні є складовою частиною нашого, хоч протягом минулих століть зміст слів зазнав суттєвих змін. Саме до таких слід віднести термін «суверенітет».

У наукових працях, присвячених англійській історії, зокрема політичній думці періоду назрівання та розвертання революції середини XVII ст. (яку, до речі, сучасники йменували зовсім інакше — «громадянські війни», «повстання», «інтеррегnum» тощо), на кожному кроці ми зустрічаємо слово «суверенітет», часто-густо воно потрапляє і у назви досліджень. Проте не можна не помітити, що здебільшого термін використовується не в історичному, а в цілком сучасному його розумінні (мається на увазі політичний суверенітет, і саме про цей його різновид йтиметься далі).

У тюдорівській та стюартівській Англії він був далеко не таким поширеним. У політичному словнику людей XVI–XVII ст. вистачало латинських та англійських слів для визначення верховної влади — *dominium, supreme power, government, king's power, etc.*, нарешті — монархія та всі похідні від неї.

З іншого боку, слова «суверен» та «суверенітет», використані по відношенню до носія державної влади чи просто влади, ми зустрічаємо вже у документах XIII ст. Так, у «Кутюмах Бовезі» — запису звичаєвого права північно-східної Франції, що його здійснив Філіпп Бомануар 1282 р., у розділі 34 «Про суверена» визначається, що сувереном є король, а також граф, герцог — той, хто тримає баронію, «так как каждый барон является сувереном в своей баронии. Следует понимать, — пояснює Бомануар, — что король является сувереном над всеми, и на основании своего права охраняет все свое королевство, в силу чего он может создать всякие учреждения, какие ему угодно для общей пользы, и то, что он устанавливает, должно соблюдаться...» [1].

Саме у цей період у старофранцузькій мові зафіксовано термін «суверен» (*soverain*), етимологію якого пов'язують із з середньовічним латинським *'superanus'* — головний володар (від лат. *'super'*) [2]. Класична латина не знає

суверену чи суверенітету. До середньовічної англійської мови термін потрапив із старофранцузької, що є цілком природним, враховуючи історичні шляхи розвитку.

Показово, що Джефрі Чосер, який заклав у XIV ст. основи літературної англійської мови, у «Кентерберійських оповіданнях», а точніше — у відомій розповіді Батської ткалі, використовує слова «суверенітет» та «суверенний». В одному випадку — у зверненні до королеви ('my sovereign lady queene'), інший стосується бажання жінок панувати над чоловіками ('Wommen desire to have sovereignty As wel over hir housbonde as hir love') [3]. Таким чином, термін тлумачився вельми широко та не був прив'язаний виключно до державної влади.

Немає сумнівів, що автором першої розгорнутої теорії державного суверенітету був Жан Боден. У виданому 1576 р. трактаті «Шість книг про державу» [4] (як тут не акцентувати, що слово 'republique' у назві твору означає й, відповідно, перекладається саме як «держава») Боден проголосив, що суверенітет є постійна та абсолютна влада держави. Важливішою складовою його вчення був принцип нероздільності суверенітету й неможливості у зв'язку з цим будь-яких «змішаних» форм державної влади.

Книга Бодена була добре відома у стюартівській Англії, тим більш, що 1606 р. її було переведено англійською. Вірогідно, що переклад сприяв і популярності терміна, про який йдеться. Однак головний політичний зміст твору, вчення Бодена про суверенітет, було сприйнято небагатьма, бо різко суперечило специфічно англійським уявленням про свій політичний устрій.

Дослідники справедливо визначають, що до кінця 30 — початку 40-х рр. XVII ст. ці уявлення не відрізнялись чіткістю [5]. (Водночас доречно припустити, що ідеї, які панували у політичній свідомості людей протягом століть, можуть здаватися не досить чіткими та ясними саме віддаленим нащадкам).

Згадана «неясність» походить від сера Джона Фортеск'ю (1394–1476) — політичного мислителя та канцлера Англії, автора творів «Похвала англійським законам» та «Про англійське правління». Фортеск'ю запропонував формулу, яка згодом стала класичною щодо визначення особливостей англійської держави — 'dominium politicum et regale'. Вона передбачала, що король може видавати закони та обкладати підданців податками тільки за участю парламенту, в якому представлені стани країни. Визнавалося, що влада короля має божественне походження і за свої вчинки він відповідає тільки перед Богом. Втім він має правити у відповідності із законами королівства. Це відрізняє Англію від інших країн, наприклад Франції, яка є просто монархією ('dominium tantum regale'), з одного боку, та республіканських режимів ('dominium politicum') — з другого [6, 109].

Таким чином, було започатковано надзвичайно міцну та довготривалу традицію англійської політичної думки. Англійська державність сприймалася як особлива «змішана» форма, чи «змішана монархія», як «правління короля у парламенті». У цьому правлінні нібито було втілено найкращі риси трьох «чистих» форм, відомих ще з часів Арістотеля. Ступінь відданості поколінь англійців

такого роду переконанням вражає. Це, однак, не заважало називати владу короля абсолютною та використовувати офіційну форму звернення палат парламенту до монарха 'Our Sovereign Lord the King'.

Остання обставина була обумовлена, значною мірою, й конфесіональним фактором. Починаючи з Генріха VIII Тюдора та виданого їм 1534 р. «Акта про супрематію», королі Англії очолювали національну Англiканську церкву та не визнавали авторитету римського папи. У цьому сенсі їхня влада була, безперечно, абсолютною. Таким чином, традиційне англійське розуміння суверенітету гармоніювало з ідеалами правління короля в парламенті.

Зростання антикоролівської опозиції у перші 10-ліття XVII ст. та, особливо, соціально-політичне напруження кількох років напередодні громадянських війн порушили «ідилію» та водночас дещо прояснили питання про суверенітет. Серед прибічників парламенту, які воліли обмеження королівської прерогативи, на початок 40-х рр. поширюється концепція, що король Англії являє собою одну з палат парламенту ('estates'). Дві інші — це палата лордів та палата общин. Така структура містить у собі риси трьох класичних типів держави — монархії, аристократії та демократії. Отже, суверен — це не єдиний король, але король та дві палати парламенту разом.

Ця ідея була присутня в «19 пропозиціях», які було подано Карлу I 1642 р., й король знехотя, викликавши невдоволення своїх палких прихильників, погодився з приниженням своєї ролі у співвідношенні з парламентом [7, 35–36].

Якщо звернути погляд на королівську «партію», то за деякими нечисленними винятками в ній також переважали апологети правління короля в парламенті. Це були щиро віддані королю, але водночас схильні до примирення його з парламентом Джон Спелмен, Джон Бремхолл, Генрі Ферн, Чарльз Даллісон та ін. Саме цю групу політичних авторів сучасний англійський історик Д. Сміт об'єднує назвою «конституційний роялізм» [8].

Отже на початку військового протистояння, що палахнуло 1642 р., спостерігається зовні парадоксальна ситуація: кожна з ворогуючих сторін виступає під гаслом правління короля в парламенті. В умовах громадянських війн, що йшли зі зростаючою запеклістю, у зв'язку з висуванням на політичну авансцену кромвелівської армії «Нової моделі» та появою нових політичних «партій» ідеал «змішаної монархії» дещо тьмянішає (хоч у ніякому разі не зникає назавжди: його чекає яскраве відновлення у добу Славної революції).

1647–1649 рр. левелери у своїх програмах та памфлетній літературі пропагують ідею народного суверенітету та пов'язані з нею вимоги обираемого кожні два роки «вільнонародженими» англійцями однопалатного парламенту [9, 190]. Цей важливий аспект історії Англійської революції середини XVII ст. залишається поза межами даної статті й не тільки через формальні вимоги до її обсягу: ідеї Джона Лільберна та його соратників з «партії» левелеров не є суто політичною теорією, їх можливо розглядати тільки у зв'язку з історією напруженої соціально-політичної боротьби, яку вели ці діячі та герої. Окрім того, поняття народного суверенітету за змістом відрізняється від поняття державного суверенітету, яке пригортає зараз нашу увагу.

Проблему співвідношення влади короля та парламенту було тимчасово знято трагічним перебігом подій: страта Карла I Стюарта 30 січня 1649 р. примусила замовчати багатьох політичних авторів. Втім серед тих, хто продовжував перейматися теоретичними проблемами державного суверенітету, були два мислителі, вкрай різні за підходами до політичної науки та життєвими обставинами, які водночас обґрунтували у своїх творах ідею абсолютного та нероздільного суверенітету держави. Це були Томас Гоббс та Роберт Філмер [10].

Т. Гоббс, відомий сьогодні насамперед, як автор трактату «Левіафан», виданого в Лондоні 1651 р., вже в творі «Елементи закону», написаному 1640 р. [11], виклав фундаментальні положення свого вчення про державу. Поняття суверенітету та держави у Гоббса, фактично, збігаються. Мислитель пише, що влада держави є такою великою, яку тільки можна собі уявити [12, 194–195]. Суверен є єдиним законодавцем, який сам стоїть над законом, йому належать права здійснювати внутрішню і зовнішню політику, призначати чиновників, судова, фіскальна влада, навіть право втручатися у сферу приватної власності та вирішувати, які релігійні та політичні доктрини мають циркулювати у країні [12, 186, 237, 255–256].

Суверенітет, за Гоббсом, може мати одну з трьох форм — монархічну, аристократичну чи демократичну: у будь-якому випадку обсяг прав суверену не змінюється. Неприпустимим є тільки розділення суверенітету, «змішані» форми. Спроба короля (а Гоббс вважає найкращою формою одноосібне правління) передати частину своїх повноважень парламенту вестиме до розпаду держави, як це й трапилось за часи громадянських війн. Парламент у монархічній країні може бути тільки «підлеглим політичним тілом» [12, 221, 316–317].

Наскрізь секулярна раціоналістична політична система Т. Гоббса у своїх висновках щодо повноважень державної влади близько збігалася з поглядами значно менш відомого автора — Р. Філмера (1588–1653).

Найважливіший твір останнього «Патріарх» [13] був створений, за думкою більшості фахівців, наприкінці 40-х рр. та опублікований лише 1680р. На відміну від Гоббса, Філмер ґрунтує своє політичне вчення на авторитеті Біблії. Він є автором так званої (й скандально відомої насамперед від її пізнішого критика — Джона Локка) «адамітської теорії», згідно з якою абсолютна та нероздільна влада суверена походить від влади Адама над своїми нащадками. Характерним є те, що Р. Філмер, добре знайомий з творами Гоббса, погоджується з його поглядами на суверенітет, хоч не приймає положень про природний стан людини та суспільний договір як шлях виникнення держави [14].

Важливо відмітити, що обидва — такі різні за світоглядом — автори у своєму розумінні суверенітету зазнали вплив політичного вчення Жана Бодена. Р. Філмер відкрито визнає авторитет французького мислителя й навіть видає 1648 р. окрему роботу, присвячену викладенню його ідей [15]. Т. Гоббс, впевнений у новаторстві своєї політичної системи, рідко цитує когось з попередників, хіба що ради критичних зауважень. Однак до Бодена він прямо звертається, спростовуючи в трактаті «Елементи закону» ідею «змішаного» правління: «І якщо б існувала держава, у якій суверенні права було б розділено, ми

маємо погодитись з Боденом Lib.II, chap.I De Republica, що їх було б більш правильно назвати не державами, а розкладом держав» [11, 206].

Немає нічого дивного, що політичні вчення як Гоббса, так й Філмера на їх спільній батьківщині були сприйняті вкрай критично. Тлумачення суверенітету було не єдиною причиною цих ідейних нападів. (Гоббса, наприклад, численні критики зазвичай звинувачували в атеїзмі [16]. Але це була важлива причина, а щодо спадщини Р. Філмера, то, здається, головна.

Визначимо, що різні за змістом трактування суверенітету, які ми зустрічаємо в англійській політичній думці першої половини XVII ст., поповнили, кожне своїм чином, англійську та європейську політичну науку модерного часу, а деякими своїми аспектами — навіть увійшли до її «золотого фонду». Ідейні джерела сучасних та зовсім не взаємовиключних сьогодні понять державного суверенітету та розподілу влади пов'язані з інтелектуальними пошуками та відкриттями цієї епохи.

Література

1. Кутюмы Бовези. — Глава 34. — § 1043. — Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/XIII/12801300/Kutyumi_Bovezi/text.htm
2. Online Etymology Dictionary. — Режим доступа: <http://www.etymonline.com/index.php?search=sovereign&searchmode=none>.
3. Wynn-Davies M. (ed.) The Tales of the Clerk and the Wife of Bath. Geoffrey Chaucer — Routledge, London 1992. — Режим доступа: <http://www.dhushara.com/book/renewal/bath.htm>.
4. Bodin J. Les six livres de la Republique. — P., 1986.
5. Malcom J. L. The Struggle for Sovereignty: Seventeenth-Century English Political Tracts. 2 vols. — Indianapolis: Liberty Fund, 1999. — Vol. I. — Режим доступа: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=810&chapter=164690&layout=html&Itemid=27
6. Fortescue J. The Governance of England / ed. C. Plummer. — Oxford, 1885.
7. Weston C. C., Greenberg G. R. Subjects and Sovereigns. The Grand Controversy over Legal Sovereignty in Stuart England. — Cambridge Mass., 1981.
8. Smith D. L. Constitutional Royalism and the Search for Settlement, c.1640-1649. — Cambridge, 1994. Див. також: Пемченко И. В. Идея «смешанной монархии» в роялистской политической мысли Англии 40-х гг. XVII в. // Записки исторического факультета. — О., 1997. — Вып. 5. — С. 247-252.
9. Барг М. А. Великая английская революция в портретах ее деятелей / М. А. Барг. — М.: Мысль, 1991.
10. Пемченко И. В. «Традиция порядка» в английской политической мысли первой половины XVII в. и Томас Гоббс / И. В. Пемченко // Европа: XVII век. — М.: ИВИ РАН, 1997. — С. 45-67; Пемченко И. В. Томас Гоббс и Роберт Филмер: рационализм и патернализм в теории суверенитета / И. В. Пемченко // Записки исторического факультета. — О., 1997. — Вып. 4. — С. 211-218.
11. Hobbes Th. De Corpore Politico, or the Elements of Law // The English Works of Thomas Hobbes / ed. by W. Molesworth. — London, 1840. — Vol. IV. — P. 77-229.
12. Hobbes Th. Leviathan: or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil // The English Works of Thomas Hobbes / ed. by W. Molesworth. — London, 1839. — Vol. III.
13. Patriarcha; or the Natural Power of Kings. By the Learned Sir Robert Filmer, Baronet. London, Printed for Ric.Chiswell in St. Paul's Church-Yard, Matthew Gilliflower and William Henehan in Westminster Hall, 1680 // A Collection of the Several Tracts written by Sir Robert Filmer, Knight, London, 1684.
14. Filmer R. Observations concerning the Original of Government upon Mr. Hobbs his 'Leviathan'. The Preface // 'Patriarcha' and other Political Works of Sir Robert Filmer / ed. by P. Laslett. — Oxford, 1949.
15. Filmer R. The Necessity of the Absolute Power of All Kings // 'Patriarcha' and other Political Works of Sir Robert Filmer.

16. Mintz S. The Hunting of Leviathan: Seventeenth century Reaction to the Materialism and Moral Philosophy of Thomas Hobbes. — Cambridge, 1962.

Анотація

Немченко І. В. Поняття «суверенітет» в англійській політичній думці першої половини XVII ст. — Стаття.

Статтю присвячено проблемі розуміння суверенітету англійськими політичними мислителями першої половини XVII ст. Авторка зосереджується на історії терміна, простежує головні етапи формування політичного ідеалу «змішаної» монархії — правління короля в парламенті, аналізує погляди прибічників абсолютного та пероздільного суверенітету.

Ключові слова: суверенітет, Ж. Боден, Т. Гоббс, Р. Філмер.

Summary

Nemchenko I. V. Notion 'Sovereignty' in English Political Thinking in the First Half of the Seventeenth Century. — Article.

Article deals with the question, what English political writers of the first half of the seventeenth century meant by 'sovereignty'. Author focuses on the history of the term, traces the formation of 'mixed' monarchy and King's rule in Parliament political ideals. Political theory of absolute and undivided sovereignty is also considered.

Keywords: sovereignty, J. Bodin, Th. Hobbes, R. Filmer.

УДК 340.149:821

Н. М. Павлуcів

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ДІЙНОСТІ ХУДОЖНЬОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ: НАПРЯМКИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Художній літературі як формі суспільної свідомості та пізнавально-оцінного ставлення до дійсності притаманні особливості, зумовлені своєрідними засобами та прийомами її відображення. При цьому проблему слід розглядати у двох аспектах: а) засоби реконструкції дійсності (її експлікації) у літературному творі та б) засоби відтворення художнього світу літературного твору при його прочитанні, без чого літературний твір як феномен об'єктивної реальності не існує тією мірою, якою «текст» передбачає існування «читача».

Художній світ літературного твору перетворюється на частину життєдіяльності читача: «Своєрідність естетичного переживання саме в тому, що я усвідомлю свою особисту участь, залишаючись тим не менше суб'єктом відображення, і, як суб'єкт відображення, переживаю себе практично діючим суб'єктом» [1, 37].

Метою статті є розробка методології філософсько-правового дослідження образів права та правових сюжетів у творах художньої літератури.

У філософсько-правовій науці держава та правові явища самі розглядаються як об'єкти інтерпретації, завдяки якій вони розгортаються в історичному процесі: «В історичному процесі суб'єктивне (сукупність усвідомлених дій) переходить в об'єктивне (закономірний розвиток суспільної діяльності). Останнє у свою